

**СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО ТА СОЮЗ
ДЛЯ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я:
МОЖЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА**

*Тетяна Сидорук,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин та країнознавства
Національного університету «Острозька академія»*

Аналізуються недавно започатковані програми Східного партнерства та Союзу для Середземномор'я, а саме – можливості виправити основні недоліки Європейської політики сусідства (ЄПС). Висновки невтішні: замість орієнтації на усунення слабких місць ЄПС, нові пропозиції і надалі будуються на її засадах сумнівної працездатності та лише ускладнюють відносини Євросоюзу із його сусідами.

Ключові слова: Східне партнерство, Союз для Середземномор'я, Європейська політика сусідства, реформування.

The article deals with the analysis of possibilities of recently initiated Eastern Partnership and the Union for the Mediterranean to correct the main disadvantages of the European Neighbourhood Policy (ENP). Conclusions are disconsolate: instead of targeting to address weaknesses in the ENP, the new proposals continue to build on questionable grounds and increase the complexity of the EU's relations with its neighbours.

Keywords: Eastern Partnership, the Union for the Mediterranean, European Neighbourhood Policy, reforming.

Реалізація Європейської політики сусідства триває вже протягом шести років. На сьогодні можна припустити, що вона відстає від далекосяжних цілей, поставлених перед нею на початку. Мета даної статті – оцінити можливі наслідки реалізації недавно започаткованих програм Східного партнерства та Союзу для Середземномор'я у контексті необхідності фундаментального реформування ЄПС. Автор робить це, спираючись на документи ЄС, які лягли в основу ЄПС, передусім – Комунікації Європейської Комісії [1; 3-8], а також аналіз наукової літератури з проблеми, яка в зарубіжній європеїстиці, на відміну від української, нагромаджується дуже швидко [9-12].

Ідея започаткування особливої стратегії сусідства щодо східноєвропейських країн уперше офіційно прозвучала на засіданні Ради ЄС із загальних питань та зовнішніх зносин у квітні 2002 р. [11, с. 2]. Ініціатива належала Великій Британії та скандинавським державам. Це була перша спроба сформулювати відповідь Європейського Союзу на виклик нової геополітичної реальності по завершенні розширення на Схід 2004 р. Нові сусіди, які пролягали за сотні кілометрів від Брюсселя, поставили перед ЄС низку проблем: стосовно можливостей подальшого східного розширення, щодо сфери безпеки, прикордонного контролю, імміграції, політико-економічного діалогу тощо.

Після багатьох дискусій та обговорень між державами-членами та в інституціях Союзу, в ході яких нова ініціатива сусідства щодо східноєвропейських країн перетворилась на рамкову політику для 16 сусідніх держав на сході та півдні, концептуальні засади нової стратегії були викладені у Повідомленнях Європейської Комісії до Європейського Парламенту та Ради ЄС «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин із нашими південними та східними сусідами» (березень 2003 р.) [3] та «Європейська політика сусідства. Стратегія» (травень 2004 р.) [7]. У цих документах акцентується, що нова політика ЄС має на меті створити на південь і на схід від нових

кордонів розширеного Європейського Союзу зону стабільності, миру та добробуту завдяки налагодженню тісних довготривалих відносин із сусідніми країнами на основі дотримання спільних цінностей, таких як демократія, верховенство права, ринкова економіка, повага до прав і свобод людини тощо. ЄПС спрямовується на те, щоб не допустити виникнення нової лінії розподілу між розширеним Євросоюзом та його сусідами і дати їм змогу брати участь у різних видах діяльності ЄС шляхом тіснішої політичної, економічної, культурної співпраці та взаємодії в галузі безпеки [3; 7].

Прикметно, що з моменту появи цієї політики Євросоюз постійно підкреслює, що вона є інструментом укріплення відносин між ЄС і країнами-партнерами, який функціонує автономно від можливостей, що надаються європейським країнам згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз. Тобто вона не має нічого спільного з питанням набуття членства і підготовкою до вступу країн-кандидатів [3; 7]. Такі формулювання, ймовірно, не відіграють принципової ролі для південних партнерів по ЄПС, однак вони стали «поганою звісткою» для країн Східної Європи і Кавказького регіону, зокрема України, Молдови та Грузії, оскільки членство в ЄС є одним з їх зовнішньополітичних пріоритетів.

З 2006 р. здійснено низку ініціатив, спрямованих на реформування ЄПС, з тим щоб зробити її більш дієвою і привабливою для сусідніх держав. За результатами одного року виконання перших Планів дій у рамках політики сусідства Європейська Комісія визнала, що «ЄПС можна було б і слід посилити, особливо з огляду на недопустиму можливу ціну неспроможності підтримати наших сусідів у їхніх спробах впроваджувати свої реформи. ЄС ... також має забезпечити більше стимулів і переконати тих, хто ще сумнівається» [4].

Переоцінки ЄПС та внесення поправок до наявних інструментів були викликані усвідомленням того, що політика сусідства не виправдала своїх амбітних цілей і очікувань партнерів. Відтак ЄПС пройшла декілька ревізій. 4 грудня 2006 р. Європейська Комісія оприлюднила повідомлення «Про посилення Європейської політики сусідства» [4], 5 грудня 2007 р. – «Сильна Європейська політика сусідства» [6]. Однак ці документи стали демонстрацією намагання Євросоюзу інтенсифікувати реалізацію наявних засобів та інструментів стратегії сусідства, а не її вдосконалення шляхом запровадження якісно нових складових. Ці послідовні оновлення політики сусідства залишили її концептуальні рамки без змін. Вони не скасовували попередніх підходів ЄС до стосунків з сусідніми країнами, які довели свою неефективність, і водночас не пропонували якісних новацій [9, с. 3]. Привабливість політики сусідства і її здатність стимулювати реальні зміни на околицях ЄС і надалі залишилися обмеженими.

Спробою більш радикальних реформ можуть виглядати ініціативи 2008 р. зі створення Союзу для Середземномор'я та Східного партнерства. Однак, на наш погляд, попри початково цілком новаторські пропозиції зацікавлених держав-членів ЄС (у першому випадку – Франції, а в другому – Польщі та Швеції), додана вартість кінцевого формату новостворених структур була зведена практично до нуля. Європейський Союз у черговий раз не спромігся серйозним чином переглянути концептуальні недоліки ЄПС, що пов'язано з цілою низкою причин, а головним чином – з відсутністю спільного бачення відносин з різними групами сусідніх країн серед держав-членів ЄС.

Основними концептуальними недоліками, які підривають потенціал ефективності політики сусідства бачимо наступні: невиправдано широке географічне охоплення ЄПС; необґрунтоване припущення про можливість налагодження тісної співпраці з сусідніми країнами на основі визнання і дотримання «спільних цінностей»; штучне перенесення з політики розширення принципу «обумовленості» як основної засади співпраці без врахування кардинально відмінних умов; відсутність реальних стимулів з боку ЄС для підтримки проведення внутрішніх реформ у країнах-партнерах по ЄПС.

Обидві ініціативи 2008 р. – Союз для Середземномор'я та Східне партнерство, які потенційно можуть зробити внесок у реформування ЄПС, насправді являють собою невдалі спроби діяти поза рамками цієї політики. З огляду на зазначені вище недоліки політики сусідства, не дивно, що держави-члени, які зацікавлені в якісному поліпшенні

відносин з партнерами по ЄПС, не хотіли будувати нових проектів на її основах сумнівної ефективності. Обидва проекти – Союз для Середземномор'я і Східне партнерство – вирости зі спроб започаткувати радикально нову фазу у відносинах між ЄС і окремими групами держав-партнерів, тим самим обминаючи ЄПС.

6 травня 2007 р. президент Франції Ніколя Саркозі виступив з дещо розмитими планами започаткувати Середземноморський Союз, який повинен був включати ЄС-27, країни Євро-Середземноморського партнерства і країни-кандидати [10, с. 93]. Плани французького президента, мабуть, були пов'язані передусім з бажанням запропонувати новий союз для Туреччини, як альтернативу членства в ЄС.

Ініціатива Н. Саркозі була націлена на створення чогось нового у Середземноморському регіону, про що свідчить відсутність у ній жодних посилань ні на ЄПС, ні на Євро-Середземноморське партнерство, хоча нечітко сформульовані пропозиції, до того ж без консультацій з іншими державами-членами, не давали однозначного уявлення про те, що саме має бути створено [10, с. 98-99]. Як і слід було очікувати, запропонований в односторонньому порядку розмитий проект не отримав підтримки з боку інших держав-членів, особливо Німеччини, яка поставилася до нього дуже скептично. Франція, як головуюча на той час у ЄС держава, тим не менше, і надалі просувала проект, в результаті чого було досягнуто консенсусу між державами-членами, однак створено не новий союз, а оновлений Барселонський процес [12, с. 39-41]. Іншими словами, з розмитих, однак цілком амбітних французьких пропозицій на початку – на фініші де-факто було створено дуже мало або майже нічого нового.

Франції вдалося зібрати всіх глав держав і урядів середземноморських партнерів у Парижі 13 липня 2008 р., де була прийнята спільна декларація, якою створювався «Барселонський процес – Союз для Середземномор'я». Ініціатива анітрохи не відійшла від політики сусідства, а натомість була вбудована в неї. Погоджуючись з Ф. Ліберті, «важко зрозуміти, як Союз для Середземномор'я може досягти успіху там, де його попереднику – Барселонському процесу – цього не вдалося» [10, с. 99]. Тим більше, що Союз для Середземномор'я нічим не відрізняється від Барселонського процесу з істотної точки зору. Його цілі, сформульовані в першому пункті Паризької декларації, ідентичні тим, які є в ЄПС і Євро-Середземноморському партнерстві [9, с. 28].

Що стосується східного виміру ЄПС, то не варто забувати, що спочатку ЄПС була задумана як політика для пострадянських країн Східної Європи, зацікавлених у поглибленні відносин з ЄС. Однак пропозиції Польщі про створення «Східного виміру» з визнанням «європейськості» та «європейських перспектив» України, Молдови і, можливо, Білорусі, в той час не знайшли підтримки і за наполяганнями Франції, Італії та Іспанії розчинилися у ширшій Європейській політиці сусідства.

З появою проекту Середземноморського Союзу Польща та деякі інші держави члени побачили новий шанс для впровадження чіткої диференціації між різними групами держав ЄПС: якщо чиста ЄПС недостатньо добра для Середземномор'я, то чому вона повинна бути достатньою для партнерів на Сході європейського континенту [9, с. 29]? Отже, пропозицію Франції про Середземноморський Союз і польсько-шведську пропозицію Східного партнерства можна розглядати як всього лише повернення до статус-кво ЄПС і де-факто повторного внесення ранішніх польських пропозицій.

Як і у випадку Середземноморського союзу, польсько-шведське Східне партнерство спочатку планувалось як щось відмінне від ЄПС. Польща та Швеція, як видається, проектували якісний крок вперед у відносинах ЄС з деякими східноєвропейськими партнерами. За словами тодішнього віце-президента Європейського Парламенту поляка Марека Сівеця, мета цієї ініціативи полягає в посиленні європейської пропозиції східним сусідам, і попри те, що Східне партнерство охопить шість держав, а деякі проекти можуть бути доступними також Росії, «не повинно бути сумнівів у тому, що нова пропозиція адресована, головним чином, Україні та Молдові як перспективним членам ЄС» [2].

Як повідомлялось у польській пресі, Східне партнерство повинно було відкрити перспективу членства в ЄС для зацікавлених партнерів, які продемонстрували суттєвий прогрес у реформах [9, с. 29]. Однак цьому не судилося здійснитися. Хоча Європейська Рада 19-20 червня 2008 р. і схвалила пропозицію, однак позбавила її будь-якої доданої вартості. Мало того, що перспектива членства була виключена зі списку можливих стимулів, Східне партнерство було включене до більш широких рамок ЄПС, фактично вбивши благі наміри польських ініціатив удруге. Аналіз Комунікації Європейської Комісії «Східне партнерство» від 3 грудня 2008 р. [5], Декларації Європейської Ради від 19-20 березня 2009 р. [1], а також Декларації Празького саміту Східного партнерства 7 травня 2009 р. [8], проковує невтішні висновки: додана вартість нового партнерства порівняно з ЄПС близька до нуля.

Відсутність згоди між державами-членами щодо пріоритетних цілей ЄПС та шляхів їх досягнення, особливо що стосується можливостей подальшого розширення на Схід, призвела до перетягування обох позицій назад у принципи ЄПС, які, власне, мали бути демонтовані за допомогою нових пропозицій. Замість того, щоб запропонувати щось дійсно нове партнерам, нові проекти фактично перетворилися на «читання мантр» ЄПС. Ця історія, ймовірно, буде продовжуватись до безкінечності, поки не буде консенсусу серед держав-членів щодо питання, що робити з сусідами і/або до тих пір, поки наднаціональні інституції ЄС не матимуть достатніх повноважень, щоб проводити самостійну політику, де не домінуватимуть інтереси держав-членів. Однак жоден з цих факторів, мабуть, не зміниться в найближчому майбутньому.

На жаль, нові ініціативи не усувають недоліків ЄПС, викладених вище. Більше того, з 2008 р. ЄС робить вигляд, що сусідам було запропоновано щось нове і вони начебто повинні діяти так, ніби ЄС пропонує щось нове. Однак цього не відбулося. Ініціативи 2008-2009 рр. – це лише нове упакування для старих структур ЄПС сумнівної працездатності.

Обом проектам так і не вдалось залишити межі ЄПС. Відтак політика, яка зв'язує в одне ціле середземноморських і східноєвропейських партнерів, залишилась без змін. Що стосується диференціації між двома векторами ЄПС, то вона була там із самого початку. Риторика спільних цінностей залишається незмінною, недоцільний принцип «обумовленості» не демонтовано, хоч, як вже доведено в літературі, він є мало придатним для досягнення цілей ЄПС. Стосовно стимулів для партнерів, то хоч Повідомлення Комісії «Східне партнерство» та Празька декларація містять довгий перелік таких стимулів, по суті майже нічого нового додано не було. Так, йдеться про можливість укладення угод про асоціацію, а це саме те, про що Україна веде переговори ще з 2007 р. Крім того середземноморські партнери вже мають такі угоди, тобто не пропонувати їх країнам Східної Європи означало б суперечити принципу універсальності ЄПС. Більше того, на відміну від середземноморських країн-партнерів, серед яких навіть Палестинська автономія має таку угоду з ЄС, угоди про асоціацію не пропонуються східноєвропейським партнерам автоматично, а вказується, що вони можуть бути укладені лише з тими партнерами, які будуть у змозі взяти на себе далекосяжні зобов'язання.

Як стимул згадується також можливість формування зон вільної торгівлі та формування в майбутньому Економічного співтовариства сусідства на цих теренах. Однак це стара історія, яка повторюється в усіх документах ЄПС, починаючи чи не з моменту її створення. Серед позитивних аспектів можна хіба відзначити посилення на Європейську економічну зону, як можливу модель для кінцевого формату взаємодії між ЄС і східними партнерами, хоча і в довгостроковій перспективі [5]. Нічого нового не пропонується в сфері міграції та лібералізації візового режиму. Отже, стимули в рамках Східного партнерства в кінцевому рахунку не відрізняються від тих, які пропонуються в рамках звичайної ЄПС.

Серед реальних нововведень Східного партнерства можна виділити багатосторонній компонент взаємодії між партнерами зі Східної Європи [5], що є дуже схожим на політику

ЄС щодо середземноморських країн-партнерів, де важливість багатостороннього підходу завжди наголошувалась. Однак Комісія, здається, ігнорує той факт, що східні партнери вже охоплені рамками СНД та інших регіональних ініціатив, таких як ГУАМ, жодна з яких не згадується в Комунікації «Східне партнерство». Ще одним нововведенням є запровадження додаткового інституційного механізму співробітництва між ЄС і країнами-партнерами в рамках Східного партнерства [5]. Комісія також обіцяє вивчити можливість обмеженого руху робочої сили між Євросоюзом та партнерами [5], що, однак, звучить як гіркий жарт у ситуації, коли навіть працівники деяких нових держав-членів ЄС поки що не користуються правом вільного пересування.

Європейський Союз запропонував трохи більше грошей для імплементації Східного партнерства. Однак зрозуміло, що й додаткових 350 мільйонів євро, обіцяних у Комунікації «Східне партнерство» [5], навіть якщо їх збільшити до 450, не зможуть призвести до глибоких реформ. У кінцевому підсумку того стимулу, якого східноєвропейські країни чекали, запропоновано не було – вони й надалі не розглядаються як можливі кандидати на вступ. При тому, що лише формулювання про можливість майбутнього членства для східноєвропейських країн могло б призвести до дійсної диференціації країн-партнерів на сході та півдні Європейського Союзу.

Що стосується Паризької декларації про створення Союзу для Середземномор'я, то, здається, вона містить ще менше інновацій, ніж Східне партнерство. Хіба що зроблено кроки у напрямку розбудови інституційної структури відносин [10, с. 93-94].

Отже, хоча дві останні ініціативи призвели до деяких змін у ЄПС, вони так і не вирішили жодної з її основних проблем, а лише більше ускладнили рамки відносин ЄС з країнами-партнерами. Це переконливо доводить нездатність держав-членів знайти загальний консенсус щодо майбутніх відносин Євросоюзу з навколишніми державами.

Враховуючи, що поряд з нещодавно запровадженими проектами продовжують працювати старі, засади і механізми, які зв'язують Євросоюз із його сусідами, стають усе більш розмитими, що наближує небезпечний момент, коли складність і неефективне регулювання можуть призвести до провалу всієї системи. Це питання повинно бути розглянуте в ЄС найближчим часом. Однак буде нелегко впоратися з цією проблемою, оскільки держави-члени поки не готові вийти з чітко сформульованою функціональною політикою щодо сусідніх країн.

ЄПС у її нинішньому вигляді не може стимулювати позитивні зміни в охоплених нею державах. Основна проблема неефективності функціонування ЄПС та її розвитку пов'язана, безумовно, з відсутністю в держав-членів консенсусу щодо ролі, яку повинен відігравати Європейський Союз у регіоні. Як показав процес підготовки Союзу для Середземномор'я та Східного партнерства, держави-члени не здатні домовитися про напрямки позитивної еволюції ЄПС. Тож це призведе до продовження існування ЄПС у її нинішньому малопрацездатному вигляді. Всі ініціативи, які могли б ефективніше працювати, а отже, більш амбітні, ніж чинна ЄПС, найпевніше, і надалі будуть гальмуватися державами-членами.

Здається, єдиний реальний спосіб змінити нинішній стан справ у взаємодії Євросоюзу із його сусідами – це перегляд всієї політики сусідства з нуля. Її новий дизайн не варто починати з пошуку єдиного підходу до всіх держав, які опинилися в географічній близькості з ЄС. Необхідно більше індивідуалізувати засади взаємодії з сусідами. Крім того, потрібно виходити не тільки з проблем безпеки, міграції тощо, які найбільше турбують ЄС у відносинах з його сусідами, а й з реальних потреб і прагнень сусідів. Якщо такий підхід буде прийнятий, у Європейській Комісії більше не буде необхідності говорити мовою «спільних цінностей» та робити вигляд, що в Азербайджані та Єгипті мають місце функціональна демократія та ідеали ЄС у сфері прав людини і верховенства закону. На наш погляд, не існує жодних проблем для налагодження прагматичної взаємодії з сусідами у напрямках, де існує спільне зацікавлення сторін.

Те ж саме стосується принципу «обумовленості». Гра в «обумовленість» з незацікавленими та неохочими партнерами повинна бути припинена. У відносинах же з партнерами, які готові до змін, вона повинна залишитися нормою, однак з формальної повинна змінитися на цілеспрямовану політику ЄС, яка б дійсно заохочувала до подальших змін успішних партнерів і водночас передбачала реальні санкції для тих, які «пішли не туди».

Отже, для того щоб оновлена політика стала працездатною, весь контекст ЄПС повинен отримати більш потужний юридичний аспект у результаті запровадження більшої надійності і прозорості у взаєминах на основі ширшого використання юридично обов'язкових документів. Як наслідок, зростатиме рівень передбачуваності держав-партнерів, підвищиться ймовірність дотримання як ними, так і ЄС узятих на себе зобов'язань.

Якщо Євросоюз прагне виступати як домінуюча сила в Європі і модель тяжіння для своїх околиць, найсильнішим стимулом для змін в арсеналі ЄС (і чи не єдиним справді функціональним) є перспектива членства для всіх охочих європейських держав. Сьогодні видається, що лише вона може призвести до реальних, конкретних перетворень у східноєвропейських країнах. Простого визнання європейських амбіцій цих країн, можливо, вистачить для підвищення ефективності внутрішніх реформ і довгострокових змін. Відсутність такого визнання негативно впливає на реформи в зацікавлених країнах, у результаті чого у них зростає і розчарування.

Очевидно, що східноєвропейські партнери сьогодні ще дуже далекі від точки, коли вони будуть готові стати членами Євросоюзу. Отже, враховуючи, що визнання їхніх європейських прагнень серйозно не зобов'язує ЄС виступати з будь-якими графіками щодо приєднання, а вартістю невизнання є відсутність системних реформ, здається, нерозумно з боку ЄС не надавати партнерам такого визнання.

Зрозуміло, що ЄС не зобов'язаний стояти на позиціях альтруїзму. Цілі Європейської політики сусідства чіткі і вони мають сенс. Створення зони безпеки і стабільності, «кільця друзів» на околицях ЄС – розумні цілі. Найефективніша стратегія в цьому плані теж зрозуміла – досягнути бажаного результату, вклавши в це якомога менше. Тож якщо забезпечення того, щоб країна не була джерелом нестабільності, неможливе без пропозиції членства, таку пропозицію лише з цієї причини навряд чи буде надано, і це правильно. Тим не менше, ЄС не може підтримувати свій імідж регіональної наддержави, повністю ігноруючи сподівання своїх сусідів, зокрема в умовах, коли вони хочуть приєднатися до ЄС, і це навряд чи зміниться в найближчому майбутньому. Тобто щось має бути запропоновано, і ЄПС була тією пропозицією, яку можна розглядати як альтернативу членству. Однак вона повністю ігнорувала потреби партнерів. Має бути знайдено баланс між інтересами і прагненнями сторін, і такий баланс сьогодні, безумовно, вимагає дружніх кроків саме від ЄС.

Отже, ЄПС у її нинішньому вигляді навряд чи принесе очікувані результати і повинна бути глибоко реформована. Ця реформа має піти настільки далеко, щоб усунути основні недоліки політики сусідства. Широко пропаговані нині проекти Союзу для Середземномор'я та Східного партнерства є абсолютно контрпродуктивними і приведуть політику сусідства в нікуди.

1. Декларація Європейської Ради «Східне партнерство» (19-20 березня 2009 р.) // Додаткові можливості «Східного Партнерства» для європейської інтеграції України і східних партнерів: Матеріали міжнародної конференції. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2009. – С. 20-21. 2. Сівець М. Східне партнерство – час покаже / М. Сівець // День. – 2008. – № 93. – 29 травня. 3. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. – Brussels, 11.3.2003

/ European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com03_104_en.pdf. **4.** Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on strengthening the European Neighborhood Policy. – Brussels, 4 December 2006 / European Commission. – Режим доступа: http://www.ec.europa.eu/world/enp/pdf/com06_726_en.pdf. **5.** Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “Eastern Partnership” / European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/external_relations/eastern.docs/com08_823_en.pdf. **6.** Communication from the Commission. A Strong European Neighbourhood Policy. – Brussels, 05/12/2007 / European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com07_774_en/pdf. **7.** Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy paper. – Brussels, 12.5.2004 / European Commission. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf. **8.** Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009 / European Commission. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/107589.pdf. **9.** Kochenov D. The Eastern Partnership, The Union For The Mediterranean And The Remaining Need To Do Something With The ENP / D. Kochenov; University of Groningen, Netherlands ; CRCEES Working Papers. – WP 2009/01. – 36 p. **10.** Liberti F. The European Union and the South Mediterranean Partners: L’Union pour la Mediterranee, a French Attempt to Refocus the EU Engagement toward the South / F. Liberti // Pioneer Europe? Testing EU Foreign Policy in the Neighbourhood / Delocour L. and Tulmets E (eds.). – Baden-Baden: Nomos, 2008. – P. 93-102. **11.** Longhurst K. Injecting More Differentiation in European Neighbourhood Policy: What Consequences for Ukraine? / K. Longhurst // Russie. Nei.Visions. – 2008. – № 32. – 28 p. **12.** Pardo S. Towards a new Euro-Mediterranean Neighbourhood Space / S. Pardo, L. Zemer // European Foreign Affairs Review. – 2005. – Vol. 10. – № 1. – P. 39-77.